

1

JEAN LACROIX PÍSMO A PREHOVOR

Le Monde, 18. novembra 1967

Filozofia sa nachádza v kríze. Táto kríza je však zároveň oslobodzujúca. Vo Francúzsku filozofiu pretvára celá plejáda (relatívne) mladých mysliteľov: Foucault, Althusser, Deleuze atď. K týmto menám treba odteraz pripájať i meno Jacquesa Derrida. Dnedávna ho poznal len úzky okruh nadšených absolventov, no teraz si ho všimlo aj širšie publikum; v priebehu šiestich mesiacov mu totiž vyšli tri knihy. Najväčší záujem vzbudila *Gramatológia*. Pozornosť, akú venuje problému reči, ho približuje k „štrukturalistom“. Priznáva im zásluhu a uznáva, že všeobecná reflexia prijíma ohromnú vlnu z obáv o jazyk, ktoré sú vlastne obavami z jazyka a v jazyku. Od týchto obáv sa však tento heretik vzdaluje tým, že namiesto inšpirácie nejakým vedeckým modelom sa vydáva napospas démonovi filozofie.

V našej dobe je kniha popieraná a zároveň preceňovaná. Napísané všetko zaplavuje, hoci ho v súčasnosti čoraz viac nahrádzajú buď audiovizuálne prostriedky alebo umelý vedecký jazyk (od algebry k formalizmom). Kríza knihy nastoľuje základný problém, čo vedie k preskúmaniu zmyslu našej metafyziky, ktorá úplne spočíva na vzťahu prehovoru a písma. A západnú interpretáciu písma si nevyžaduje len metafyzika, ale aj všetky oblasti skúsenosti, praxe a poznávania. Kniha je pre nás grafickou sústavou, sledom riadkov, ktoré sa usilujú reprodukovať a reprezentovať prvotnú a mysleniu bližšiu reč. Platón tvrdil, že maliarova lavica je trikrát vzdialená od skutočnosti, pretože je napodobeninou lavice zhotovenej stolárom, a aj on len napodobuje ideu lavice, ktorá je jedinou skutočnou a inteligibilnou lavicou. Takisto aj kniha je len približným prekladom prehovoru, ktorý samotný len vyjadruje myslenie.

Základným predpokladom tradičnej metafyziky je predpoklad bytia ako prítomnosti: prítomnosť objektu, prítomnosť významu vo vedomí, vôbec prítomnosť osebe v prehovore a prítomnosť vo vedomí seba samého. Táto koncepcia spočíva v odsúdení písma a znaku. Jedine prehovor uskutočňuje bezprostrednú prítomnosť osebe; písmo je násilie - násil-

lie spáchané na prehovore. Mimochodom, práve toto násilie umožnilo pokrok vedy a filozofie - teda istež vedy a istež filozofie; ono umožnilo rozumný a zmysluplný diskurz Západu, diskurz rozumu, ktorý nevie o tom, čo je mimo neho, alebo skôr o svojom vonkajšku. Derridovým cieľom nie je deštrukcia, ale dekonštrukcia tejto metafyziky. Základné filozofické pojmy uzatvárajú logos, rozum do „dovršenia“. Toto „dovršenie“ treba rozbiť a pokúsiť sa o zlom.

Klasický postoj bol definovaný raz navždy v Platónovom dialógu *Faidros*. Chvála reči a odsúdenie písma tu nadobúdajú etický a zároveň metafyzický dôraz. Logos môže pochopiť seba samého a utvárať sa ako oddanosť sebe samému iba prostredníctvom hlasu. Vtedy písmo vypadá z hry. Kniha nerozpráva, je mŕtva, neodpovedá tomu, kto jej kladie otázky: „Jej otec tu nie je, aby ju chránil.“ Reč je bezprostredná, písmo sprostredkované; je len „reprezentáciou“, znakom neprítomnej reči. To je presne to, čo neskôr zopakuje zakladateľ modernej lingvistiky F. de Saussure: „Prehovor a písmo sú dva odlišné systémy znakov: druhý existuje len preto, aby reprezentoval ten prvý.“ Sám Husserl sa domnieva, že bytie je prítomnosť a že táto prítomnosť sa môže donekonečna opakovať; napriek tomu však ostáva verný tradícii, ktorá všeobecne definuje význam na základe pravdy ako objektivity. K týmto príkladom môžeme pripojiť síce politickejšie, ale význačnejší prípad tradicionalistov. Joseph de Maistre *Faidra* prekvapujúco vychválil. Podľa neho písmo znetvoruje a zabíja; stojí v protiklade k životu. Voči zvyku a tradícii stavia zákon, a ten spoločnosť usmrčuje. Mezdiludské puto sa stráca tam, kde sa objavuje písmo: „V dušiach sa perom nepíše.“ Kristus nenapísal nič, pretože sám je čistou prítomnosťou. Písmom sa vždy zatracuje, lebo pri ňom mizne prirodzená prítomnosť: je len druhotným a nebezpečným pokusom o opätovné a symbolické zmocnenie sa prítomnosti.

Je tu však jeden zásadný moment, ktorý tento problém nerieši, ale svojím spôsobom ho otvára: je to chvíľa pre Rousseaua a jemu Derrida venoval skoro 250 zasvätených strán. Jeho *Esej o pôvode jazykov* sa síce často nečíta, no predstavuje základné čítanie, už len kvôli spôsobu, akým spája dôveru a nedôveru voči prehovoru. Pravdaže, Rousseau opakuje úvodnú časť *Faidra*.

Analýza myslenia sa uskutočňuje prostredníctvom prehovoru a analýza prehovoru prostredníctvom písma. Umenie písať je iba *sprostredkovaná reprezentácia* myšlienky, a *reprezentácia* - až po

divadlo a odlišnosť sviatku - je strata prítomnosti. Zznaky spôsobujú zanedbávanie vecí a jazyk, ktorý sa v knihách zdokonaľuje, sa znehodnocuje v hovorenej reči. Aj Rousseau odsudzuje písmo ako deštrukciu prítomnosti a chorobu reči. Ale ten prehovor, ktorý stavia do protikladu k písmu, jestvuje skôr *de jure* ako *de facto*: je to taký prehovor, aký by mal byť, taký, akým v skutočnosti nie je. Je prázdnotou, „hrou“ (v zmysle prázdnej hry), ako odstup, ako diferenciacia seba samého voči sebe samému v samotnom prehovore. Rousseau pocítil v prehovore a v prelude bezprostrednosti prehovoru iba masku. Rehabilituje písmo v tom zmysle, že mu umožňuje opätovne nadobudnúť to, čoho sa prehovor vzdal. Keďže je neschopný vyznačovať sa, čiže ústne sa priznať, *píše* svoje *Vyznania*. Úkon, ktorý substituuje prehovor písmom, nahrádza prítomnosť hodnotou. „Rozhodnutie, že budem písať a skrývať sa, je presne to, čo mi vyhovuje. Keby som bol prítomný, nikdy by som nevedel, čoho som hodný.“ Rousseau zatracuje prelud prítomného a živého prehovoru, zavádza do prehovoru diferenciaciu, odsúva mýtus o naplnenom prehovore do mlčania.

Určite exemplárny, ale nie jedinečný príklad. V metafyzike a najmä u Husserla a Heideggera môžeme nájsť to, čo „presahuje“ metafyziku, totiž stopy po priestore pred, za a mimo metafyziky. Takéto čítanie však vyžaduje, aby sme ju prekročili a zároveň porušili.

To najdôležitejšie je, že toto uvažovanie okrem prehovoru poukazuje aj na akýsi odstup, vytrhnutie sa zo seba samého, ktoré Derrida nazýva „diferenciou“ (písané s ä). Samotný empirizmus má hlboký význam, pretože je čírym myslením čírej diferencie, totiž ilúziou myslenia, ktoré je voči svojmu zdroju úplne heterogénne. Je však len ilúziou, lebo sa formuluje iba tak, že sa deštruuje, že sa stáva aspektom filozofie, ktorú popiera. Derridova cesta je inakšia. Neusiluje sa vyzdvihovať všeobecné písmo nad rečou, ale snaží sa nájsť prvotné písmo, „pra-písmo“. Potlačovanie písma v našich dejinách znamenalo snahu obmedziť diferenciaciu. Autor nás chce do viesť k prvotnej „diferencii“, teda k spôsobu diferenciovania, ktorý nie je ani odvodeným následkom, ani pôvodom a o ktorom sa nedá hovoriť v termínoch neprítomnosti alebo prítomnosti. „Reprezentácia“ neprichádza po „prítomnosti“; reprezentácia v nej prebýva. Princíp písma je reči vlastný a je utvorený ako „pôvodný suplement“. Domnelá odvodenosť písma by bola možná len pod jednou podmienkou: keby „prvotná“ reč nikdy neexistovala, keby sa jej písmo nikdy nebolo dotklo, keby

ona sama bola od začiatku písmom. Literatúra a psychoanalýza síce naznačujú túto pôdu, do ktorej sa vrýva prvotné písmo, ale filozofia ju popísať nevie. Nemyslíme si nemysliteľné, nemôžeme „inakosť“ rozumu zredukovať na rozum. Metafyzike neujdeme pomocou metafyzického diskurzu. Derrida tvrdí, že únik z klasickej filozofie je oveľa ťažší, ako si to myslia tí, čo sú presvedčení, že ním už dávno elegantne a ľahko prešli, ale pritom zostávajú ponorení do metafyziky celou štruktúrou diskurzu, o ktorom sa nazdávajú, že sa od nej oslobodili.

Predovšetkým však treba nasmerovať myseľ k nemysliteľnému, hoci aj negatívnym spôsobom. Derrida zatracuje metafyzické „zavŕšenie“, nemyslí si, že by ho prekročil. Venuje sa problému znaku, *grammé*. Klasická metafyzika predpokladá za znakom prítomnosť, pôvodnú prítomnosť, ktorá je prameňom znaku a pravdou jeho interpretácie. Často však dokazovala, že myseľ sa nespoznáva priamo, len sa označuje, že intuícia nie je možná a z rozmyšľania vyplýva odstup a diferenciacia. Je však možné, že znak je prvotný? Filozofia prvotného znaku, znaku bez označovateľného by tak protirečila filozofii prítomnosti. Navršujú sa otázky, ktoré by autor bezpochyby odmietol ako neprimerané. Rozpoznať písmo v prehovore znamená prisúdiť „stope“ prvotnosť, znamená pripustiť, že etika neexistuje bez prítomnosti iného, bez *diferencie*. Dá sa k tejto „stope“ priblížiť? Možno je ňou Boh, ktorý počas skúšky smrti v akomsi „šialenstve“ potlačil sám seba. Derrida sa však vydal inou cestou. Mohli by sme ho podozrievať skôr z ateizmu, ktorý sa ukazuje v akomsi polyteizme, v nietzscheovskom vzájomnom boji bohov. Ako u mnohých dnešných filozofov je Nietzscheho vplyv prvoradý. Ale prečo ísť tak ďaleko? Podľa autora práve vzťah k vlastnej smrti ukazuje trhlinu, ktorá vyznačuje nemožnosť zasadiť sa do plnej a absolútnej prítomnosti, a táto nemožnosť dáva vytrysknúť nekonečnej *diferencii* zo samotnej prítomnosti. *Diferencia* nie je teda nič iného ako konečnosť nášho života, základný vzťah k smrti. Takto by sme sa naučili nerozmýšľať o čase na základe prítomnosti, ale rozmyšľať o prítomnosti na základe času ako *diferencie*, tzn. aspoň zahaliť tajomnosťou to, o čom sa nazdávame, že rozumieme pod slovami ako blízkosť, bezprostrednosť, prítomnosť. Mali by sme sa pokúsiť o *neutrálny čin* myslenia mimo prehovoru a obyčajného písma, mimo pravdy a nepravdy, mimo dobra a zla.

Toto márne a dokonca i mylné spytovanie by bezpochyby mohlo prekruťiť ducha tohoto výskumu.

Derrida nechce vyzdvihnúť písmo na úkor prehovoru. Meditujúc nad heideggerovským rozdielom medzi *bytím* a *súcnom*, prináša diferenciu ku koreňu hovorenia a významu. Tým sa dostáva do neutrálneho priestoru, do číreho odstupu, snaží sa analyzovať *myslenie-ktoré-nič-neznamená*, nie preto, žeby bolo nezmyselné, ale preto, že sa pokúša prekročiť historické zavŕšenie, ktoré nie je zakončením ani myšlienkou, čo existuje len v akte hry a v hnutí *diferencie*. Táto pomalá dekonštrukcia prítomnosti a jej dejín nevyústi do bytia, ale do *diferencie* bez toho, aby sme presne vedeli, či diferovať od bytia neznamená trocha napriek všetkému v istom zmysle ho nájsť. Nech je gramatológia hocako dôležitá, je len vedou, vedou o písme. Mimo vedy sa nachádza filozofia, ktorá sa nezameriava na pôvod, ale na písmo v sekundárnom zmysle slova, na písmo, ktoré sa nezačína, na písmo, ktoré umožňuje každý pôvod a každý začiatok. Derrida si nenárokue na to, že vidí alebo opisuje toto písmo, ktoré je zdrojom každého pojmu, ale samotné pojmom nie je; on nepracuje „mimo“, ale „na hranici“.

Z francúzskeho originálu preložila **Stanka Moyšová**

2

MIROSLAV PETŘÍČEK JR.

Slovenská literatúra, 40, 4, 1993

O J. Derridovi a jeho „dekonstrukcii“, jak se jeho způsob filosofické práce běžně nazývá, by bylo možno říci mnohé, a to jak z perspektivy úzce filosofické, tak i z pohledu širšího (kdybychom například chtěli přihlédnout k tomu, jak jeho dílo ovlivnilo literární vědu, anebo k jeho úvahám o současném umění), a přesto bychom neřekli nic, kdybychom se domnívali, že jeho přístup k filosofii a jejím hlavním textům lze shrnout nějakou „centrální tezí“. Neboť to, oč tento Francouz narozený v Alžíru (1930) usiluje, je především zvláštním způsobem otevřený způsob uvažování, a ještě přesněji, „rozehrávání základních systémů naší kultury, který můžeme poznat a pochopit pouze tehdy, pokud se mu sami vystavíme, pokud vstoupíme do jeho pohybu a pokračujeme v něm.

Potíž je ovšem v tom, že tento pohyb nemá žádný počátek: rozvíjí se podle specifické strategie, kterou je vždy možné vinit z libovůle, neboť jeho východisko není ani evidentní, ani filosoficky zdůvodněné.

Takto také ve svých prvních knihách z konce 60. let (*Gramatologie, Hlas a fenomén, Písmo a diference*¹ „navázal Derrida na strukturalismus, Husserlovu fenomenologii, Heideggera i Levinasovu metafyziku, M. Blanchota anebo M. Foucaulta či E. Jaběse a interpretované texty se pokoušel vychýlit z jejich vnitřního směřování (či z jejich „intence“) tak, aby jejich jazykem a jejich pojmovým aparátem reflektoval pojem „znak“. Což ale neznamená, že by minimálním společným jmenovatelem jeho knih byla nějaká „sémiologie“. Jde jen o to, že perspektivu znaku pokládal v dané chvíli za citlivé místo příhodné k tomu, aby do něj soustředil kritické zamýšlení nad možnostmi a hranicemi západní filosofie.

Znak se tedy u Derridy stává pojmem, jenž na jedné straně shrnuje významné motivy vývoje současné filosofie (nietzschovskou kritiku metafyziky, „nadsmyslové říše čistých idejí“, filosofii jazyka, jejíž počátky sahají až k Hum-boldtovi a která ve 20. století čerpá své nejdůležitější podněty ze strukturalistické jazykovědy stejně jako z Freudovy psychoanalýzy či z Wittgensteina, Husserlův pokus o ustavení filosofie jako přísné vědy na základě fenomenologické analýzy významu atd.) a jenž na straně druhé - svým domyšlením v různých kontextech - ukazuje hranice (filosofického) myšlení, to, co v něm z nutných a podstatných důvodů zůstává nemyšleno, anebo co je dokonce tímto myšlením samým eliminováno.

V Husserlově analýze znaku a významu je pro Derridu klíčové fenomenologické rozlišení výrazu a poukazu - rozlišení, které zcela zjevně zrcadlí Husserlovu základní tezi o původní a zakladatelské úloze „náзору“: funkcí znaku není naznačovat, nýbrž být výrazem ideálního obsahu (toho, k čemu lze dospět fenomenologickým názorem resp. fenomenologickou metodou ideace, která z názoru vychází), tedy něčeho atemporálního a neměnného, identického pro všechny rozumné bytosti; přítomnost tohoto ideálního smyslu jakožto významové intence pro vědomí je ovšem zaručena pouze znakem, pokud je výrazem, neboť pouze tehdy - podle Husserla - mezi označujícím a označovaným nestojí žádná prostředkující a zkrslující instance. Totéž bychom mohli vyjádřit i takto: výraz je pro Husserla takový znak, v němž intence ještě není oddělena od sebe samé, tedy ještě splývá s nástrojem, jímž se sděluje; právě proto však Husserlovy „sémiologické“ analýzy vycházejí z hlasu a monologu jako základní formy komunikace. Fenomenologický jazyk je tímto způsobem postulován jako prostředí dokonalé (re)prezentace svě-

ta, médiem, v němž se smysl ukazuje ve své plné, ničím jiným nezprostředkované přítomnosti; je to jazyk, jehož privilegovaným živlem je hlas, a pouze jako takto ideální je zárukou identity vědomí a myšlení, neboť jeho slovům ještě chybí jakákoli „vnější“ forma. Derridova detailní četba Husserlových textů pak ukazuje, že toto pojetí jazyka, které kromě jiného předpokládá i existenci smyslu před znakem a nezávisle na znaku, je v mnoha ohledech vnitřně rozporné. Pokud je totiž významová intence (ideální obsah, „oduševňující“ znak nezprostředkovaně přítomná pouze před sdělováním ve vlastním smyslu, jež se již odehrává za spoluúčasti vrstvy poukazů, tedy před jazykem jako „světskou“ realitou, pak je jazyk a znakovost vůbec již předem eliminována, protože přesunuta do oblasti sekundárního, odvozeného, instrumentálního, dodatečně přistupujícího. Fenomenologická analýza znaku od samého počátku popírá samu znakovost znaku (pokud znak má vždy strukturu *aliquid pro aliquo*, něco namísto něčeho). Což ale znamená, že navzdory radikálnímu gestu své fenomenologie Husserl nakonec vymezuje znak zcela tradičně jako dočasnou okliku, resp. jako „křizi“ smyslu. Aktuální řeč, od níž je vrstva poukazů neodmyslitelná, je podle něj pouhé symbolické mínění, zatímco filosofie jako přísná věda teleologicky směřuje k názoru „věci samé“, tak jak se ukazuje ve své plné přítomnosti - před znakem. Zdá se tedy, že mezi filosofií a jazykem je nepřeklenutelná propast. A přece na jiném místě (*Původ geometrie*, text publikovaný posmrtně jako příloha ke *Krizi evropských věd*) Husserl jakoby proti své vůli ukazuje, že k tomu, aby se ideální smysl vůbec ustavil jako identický pro všechny a jako atemporální, k tomu, aby se vyjevil a byl přítomný, je jazyk ve smyslu komunikace (tedy právě jazyk ve své znakovosti, jazyk jako poukaz) zcela nepostradatelný, jinak řečeno ukazuje, že výraz je vlastně závislý na poukazu. Což je fenomenologický paradox *par excellence*: ideální je svou přítomností, svým zjevním závislé na tom, co je „světské“ a co má být na filosofické cestě k ideální podstatě „uzávorkováno“. Na tomto příkladě chce Derrida ukázat cosi pro jeho „dekonstrukci“ velice podstatného: zkušenost okamžiku nezprostředkované přítomnosti („věci samé“, ideality, plně významové intence) se stále a donekonečna od-

kládá, „diferuje“ (francouzské slovo *différer* má totiž dvojí základní význam: rozlišovat, členit, ale také odkládat, odsouvat; spojením obou významů vytváří Derrida svůj neologismus *différance*). Toto „driftování“ absolutně přítomného „ted“ však dotvrzují i Husserlovy analýzy vnitřního vědomí času: aktuální vněm, totiž aktuální „ted“ původní imprese se ustavuje teprve tehdy, je-li spolu s ním podrženo i „ted“ bezprostředně minulé: původnost původu je tak závislá na retenci, „primární vzpomínce“. Řečeno slovy více lidskými: abychom mohli vnímat nějaké „ted“, musíme je vždy vnímat ve vztahu k „předtím“, takže vněm tohoto „ted“ je ustaven vždy až „potom“. „Ted“ v sobě vždy musí podržovat stopu minulého „ted“, aby bylo přítomné jako „ted“. Přítomné se nemůže zjevit bez minulého, tedy bez nepřítomného. Přítomnost je v sobě vždy již rozštěpena touto stopou nepřítomného, kterou není nikdy možné redukovat, protože je pro ustavení přítomnosti „konstitutivní“. Ve své *Gramatologii* (*De la Grammatologie*), která vyšla v roce 1967, Derrida „transplantoval“ toto dekonstruktivní čtení husserlovské fenomenologie na Saussurovu lingvistiku. Písmo, které Saussure ze svého zkoumání vlastně eliminoval, se zde naopak stává jménem pro takový pohyb artikulace (diferenciace a časový pohyb odsouvání zároveň), který v sobě „zahrnuje“ vnitřek i vnějšek, označující i označované, duši znaku i jeho tělo. Písmo, o němž Derrida mluví, není pak sekundární vůči mluvené řeči anebo tomu, co označuje, není re-prezentací (neboť to je „logocentrické vymezení písma), nýbrž je to „*différance*“, pohyb, díky němuž se vůbec mohou ustavovat významy jako artikulovatelné, je to struktura stop či diferencí, která se neustále děje, kdykoli mluvíme o světě v jeho ukazování, kdykoli se nám věci dávají či prezentují. Avšak současně je to pohyb, díky němuž se nám každé „ted“ ukazuje jen proto, že v sobě chová stopu jiných, aktuálně nepřítomných „ted“. Řečeno jinak: struktura znakovosti jako pohyb odkládání „plně přítomnosti“ je signum naší konečnosti.

1) *De la grammatologie*, Minuit; *L'écriture et la différence*, Seuil, *La voix et le phénomène*, P.U.F.. Všechny tři knihy vyšly v roce 1967.

